

GONDOLATOK EGY TANULMÁNYGYŰJTEMÉNYRŐL

ILLYÉS GYULA: INGYEN LAKOMA

Ady cikkei már akkor is „az igazi Adyról” vallanak, amikor versei még alig sejtenek róla valamit. József Attila kisszámú prózai írása is ugyanazt a szigorúan, tisztán a lényegét kutató embert mutatja, mint akit versei elének állítanak, Kosztolányi szellemes, tiszta fogalmazású, hol elegánsan játékos, hol kíméletlen élességgel igazat mondó szavai is ugyanúgy föllelhetők „szépírói”, mint „nem szépírói” munkásságának termékeiben.

Illyés Gyulánál — főként első tekintet-
re — mást látunk.

A nehéz föld terhével induló, romokban rendet rakó, monumentális Dózsa- és Árpád-szobrokat mintázó, forradalmak szagát orra cimpájában érző parasztköltő, a „káromlással imádkozó, oltárdöntéssel áldozó” s a rettenet kimondásának jogáért kiáltó vakmerő intellektus keményen ítélő szavai helyett széles műveltség birtokosának, művészi értékekre fogékony írónak megértő, fölényes könnyedségű beszélgetését halljuk, amint a kötet írásait olvassuk. A magába vonult Babits tiszta klasszicitású költészetéről éppoly értő szóval szól, mint Barta Sándor merészen újító formavilágáról, a romantikus Victor Hugo éppúgy védőt talál benne, mint a dadaista Tzara. Szabó Lőrinc „önboncolóan” nyers szenvedélyű őszinteségének nincs nála hívebb és értőbb méltatója — de ettől még szikrányi csorbát nem szenved az a megbecsülés, melyet Kosztolányi szellemi forgácsainak irányában érez. Egyaránt érdeklik a paraszt Veres Péter és báró Podmaniczky Frigyes írásai, a fiatal Weöres bravúros verselése és Reguly Antal hivatástudattól fűtött életének eredménye, a Ludas Matyi írójának vaskos népisége és Osvát Ernő emberi arculata, a keleti költészet némi sajátossága és Racine-nak a maga szenvedélyes érzéseit tiszta formák fegyelmebe munkáló életműve.

A francia kultúra eleven, tiszta gondolatosságú szellemének és a Kosztolányi-próza hajlékony: kevés és halk szóval pontosan a célba találó stílusának hatása érződik elsősorban ezeken az írásokon. A szellem villódzása: ötletek és gondolatok eleven gazdagsága ragad magával e két kötetben. Nem épít gyökeresen új, határozott szerkezetű koncepciókat — általában nem koncepciókat épít. Nem irodalomtörténész, nem esztéta és nem programadó irodalmi vezér-

alak. (Saját költői programjának körvonalai csak itt-ott sejlenek át írásainak szövevényében: a személytelen, tárgyias lírának népi és modern változatait egyaránt kiemelő, Ady nevét ugyan sokszor, de mindig csak tőle messze álló tiszteletével leíró cikkeiben.) Mindenkiről azzal mond valami újat, hogy új viszonylatokba állítja, új oldalról világítja meg. Kosztolányi homo aestheticus-voltát éppúgy néhány találó mozzanat kiemelésével teszi egy pillanat alatt látnivalóvá, mint amennyire lefegyverző módon bizonyítja, hogy nem csupán ez volt. Megkövült ítéleteket kérdőjelez és ingat meg, találó vonásokat vet papírra valakiről — s közben irodalomról, műfajokról, irányzatokról, mozgalmakról mond szellemes, sokszor meghökkentő és csaknem mindig elgondolkoztató dolgokat. Arról, hogy miért olvasunk regényt, hogy mitől vers a vers. Hogy milyen egy nyelv szelleme. Hogy mi rejlik egy sorban. S minderről olyan egyszerűen, hogy — mint írja egy helyütt — egy jobbfejű kanász számára is világos lehet szavainak értelme. E „beszélgetések” írójának — akár az általa így jellemzett Kosztolányinak — szemmel láthatóan élvezet ez az írás, illetőleg írói munka. Frissítő-pepszdító élvezet olvasásuk is. „Nem jut be a művészet területére az az írásmű, amelynek mondataiban nincs mozgás” — írja egy helyütt. Az itt összegyűjtött cikkek és tanulmányok kiállják a próbát, noha műfajuk talán nem kötelezné őket olyan szigorúan arra, hogy e követelménynek is eleget tegyenek.

De néha már úgy látszik, mintha lírája elmozdíthatatlan súlyú szavainak kimunkálását, helyükre tevését pihenné ki, e küzdelem keménységét „lazítaná fel” ezekben a beszélgetésekben. „Fiatal költő számára aligha lehetne sértőbb, mint ha bíráló helyett arról beszélnek, ami ígéret benne” — kezdi a fiatal Weörest bemutató írását. Aztán végül — maga beismeri — ő is annak értékéről szól, „ami ígéret benne”. A francia lírát jellemezve odavetett szavakkal hökkent meg: „A világ legtürelemlenebbül hazafias és legönzöbben hazaépítő népe versben nem ejti ki a haza nevét”. Találó megjegyzés? Részint az. De azért Illyés szép fordításában is olvashatjuk Chénier-nél a „ki nem ejtett” szót. Az ő általa nagyrabecsült Petőfi példaképének: Béranger-nek a verseiben is, Hugó-

ében is — akiről megint csak épp Illyés írt értékes méltatást. „A kor egyik legforradalmibb írójával lesz ismerkedésük... A legesztétikusabbnak kikiáltott... írónk volt talán leginkább proletárérzelmű” — mondja Kosztolányiról. Méltán fricskázzák meg ezek a szavak azokat, akik merev sémákba gyömöszölik az eleven és sokszínű írói életműveket. De azért a Nagy Lajosról is többször író, Gellérit, Kassákat és — tegyük hozzá — József Attilát is bizonyára jól ismerő Illyés komolyan gondolná, amit itt mond? Alig hihető. Akár az, amit a logikai alaprincípiumok hasznáról, pontosabban szólva: használhatatlanságáról ír másutt. Szabó Lőrincről azt mondja, hogy a munkásosztály elitjéből származott, mert apja „gyorsvonatfőmozdonyvezető” volt. A Tücsökzenéből is tudjuk, hogy az apa életét a munkásosztálynak ehhez a felső rétegéhez történt „lesúlylyedése”, részbeni deklasszálódása is elkeserítette. Ez volna a munkásosztály elitje? Úgy látszik, Illyés gyakran szándékosan, néha talán kissé játékos vitakéddvel „élezi túl” kijelentéseit. A szűkszavú s ezért látszólag megfőllebbezhetetlenül határozott fogalmazás inkább csak írói „fogás”: a szavaknak állásfoglalásra, gondolkodásra serkentő élménnyé tevését hivatott szolgálni. Tudja, hogy a Kőrösi Csoma Sándor hazai ünneplését oktanak rakétalődözésnek minősítő szavak meghökkentő hatása múltán azért nyugodt lélekkel ünnepeljük majd őt továbbra is — a meghökkentés nyomán viszont nem feledjük majd el Reguly Antalnak méltatlanul kevésbé ismert életművét, amelyre így ráirányította figyelmünket. De azért másik oldala is van ennek az éremnek. Mert míg Bartókról írt verse nem csupán költői erejével, hanem gondolatainak mélységével és kiérlelttségével is megragad bennünket, ugyane témáról szóló *A pesszimista versekről* c. írásában inkább csak ötletek sziporkázását látjuk. Ezek pedig nem mindig cáfolhatatlanok.

Persze az elmondottakkal még távolról sem adhattunk teljes jellemzést a kötetről. Hiszen még látszólagos könnyedséggel odavetett mondatai között is vannak döbbenetes erejűek. „Mikor 1956 októberében Budapest utcáin világá hallhatóan ropogtak puskák és gerincek” — halljuk az „időmeghatározást” Németh Lászlót a külföldnek bemutató szép írásában, s ugyane tanulmány végén a Bartókot jellemző szavakat; arról, hogy ő „micsoda ember volt, micsoda nevelő, a mi véres földünkről fölvelt dallamaival

is belénk mennyi erőt öntő, hogy megálljuk a helyünk.” Ilyenkor is az író szól. De a gondolatait végiggondoló, a szavainak igazért teljes emberségével kiálló. Néha a kifogástalanul sima szavak is adnak egy-egy rejtett, de lélegzetállító erejű vágást. Mikor a „második nyelvért” a franciáknak köszönetet mond, egy helyütt *közvetlenül* csak egykori naiv rajongásáról szól: az ellenforradalmi román csapatokat váró vöröskatonák kezében lejjebb billent a puskacső arra a hírre, hogy francia tiszték vezetik az ellenséget. A humanista-forradalmár parasztsuhanc és a műveltség hazáját képviselve barbáru dülökat vezetők tiszték kontrasztja azonban kegyetlenül ironikus. S valahol itt: a nép iránti elkötelezettség érzése és meggyőződése körül lehetne megtalálni azt a vezérfonalat, mely a műalkotás és általában az emberi szellem produktumai iránti tisztelet mellett leginkább végigvonul a kötet írásain. (A szó kettős értelmében beszélhetünk itt népről: mint a szegény népről és mint a magyarságról.) A „bölcshökkentők” iránti megindult tisztelet szavaiból, a nagyvilágban elfoglalt helyünket földeríteni akaró, vagy a nép költészetéért-színházért írott cikkekből éppúgy ez a hivatástudat árad, mint a Kosztolányival pörbe szállókból, a Bartókról vagy népmeséinkről írottaktól. Ez a hivatástudat teszi oly fogékonyra Hugo nagyságának, Eluard szocialista humanizmusának megértése iránt is.

„Enni jó, de az embereket erre is biztatni kell” — írja kötetéhez írt bevezetőjének első soraiban. Ezt a biztatást, jó művek olvasásának ezt a tudakosság nélküli megtanítását szolgálják leghívebben az itt közölt Illyés-írások. S nem akármilyen művekhez vezetnek el. *Az irodalom értelme* c. emlékezés, illetőleg ezzel kapcsolatos eszmefuttatás azt mondja el, hogy az ő számára mindenekelőtt emberformáló erőt jelentett az irodalom: mikor először olvasta a Toldit, úgy érezte, kezében a bizonyosság arról, hogy a világ jó. Csak mások kezébe is oda kell adni, s akkor majd minden rendbe jön. Igaz: a visszaemlékezés szavaiban már szelíd ironia bujkál, s a kötet nem egy darabja mutatja, hogy e naív hit azóta — szükségképpen — sokat változott. Az irodalom humánus tartalmának keresése azonban a felnőtt Illyésnek is jellemzője maradt, s e humánus melegéből a kötet olvasójának is jut — és nem is kevés. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.*)

TAMÁS ATTILA